

PAWEŁ FIGURSKI

INSTYTUT SZTUKI, POLSKA AKADEMIA NAUK

UNIVERSITÄT REGENSBURG

ORCID 0000-0002-4348-3781

NIEZNANY PRZEKAZ TEKSTU *GAUDE, MATER POLONIA* W ODNALEZIONYM FRAGMENTCIE RĘKOPISU Z PŁOCKA

ABSTRAKT Celem niniejszego tekstu jest opisanie odnalezonego w Staatsbibliothek w Berlinie fragmentu późnośredniowiecznego rękopisu, który zawiera na fol. 1r oraz 4v przedwojenne pieczętki Biblioteki Seminaryjnej w Płocku. Na zniszczonych kartach znajduje się nieznan dotychczas przekaz tekstu średniowiecznego hymnu *Gaude, mater Polonia*. Utwór przekazany w berlińskim zabytku zachował kilka odmiennych lekcji niż najstarszy kompletny zapis tekstowo-muzyczny hymnu znany z antyfonarza kieleckiego (Biblioteka Kapituły, Ms. 1).

SŁOWA KLUCZOWE *Gaude, mater Polonia*, Biblioteka Seminaryjna w Płocku, brewiarz, hymnarz, straty wojenne, *Gratuletur ecclesia oua meli praeconia*

ABSTRACT *The New Witness of the Text 'Gaude, mater Polonia' in a Fragment of a Manuscript from Płock, Discovered in Berlin.* The aim of this text is to describe a fragment of a late medieval manuscript found in Berlin, Staatsbibliothek, which contains on fols. 1r and 4v the pre-war stamps of the Seminary Library in Płock. The destroyed parchment leaves are a hitherto unknown witness of the text of the medieval hymn *Gaude, mater Polonia*. The text preserved in the Berlin fragment has several different variants than the oldest manuscript with the complete text and music notation of the hymn, known from the antiphonary of Kielce (Chapter Library, MS 1).

KEYWORDS *Gaude, mater Polonia*, Seminary Library in Płock, breviary, hymnary, looted cultural assets, *Gratuletur ecclesia oua meli praeconia*

W berlińskiej Staatsbibliothek znajduje się dziś sześć pergaminowych kart, umieszczonych w kartonie oznaczonym sygnaturą DEP. 39/2 (Polon; Russ.). Na dwóch z nich zamieszczono przedwojenne pieczętki płockie („BIBLIOTHECA SEMINARIII PLOCENSIS”). Celem niniejszego tekstu jest wstępne omówienie odnalezionego fragmentu w kontekście tragicznych losów Biblioteki Seminaryjnej w Płocku oraz zaprezentowanie nieznanego dotychczas świadectwa tekstu średnio-wiecznego hymnu *Gaude, mater Polonia*, przekazanego przez zabytek znajdujący się dziś w Berlinie¹.

Dzięki rozlicznym badaczom oraz popularyzatorom nauki wiedza o grabieży płockich zbiorów w czasie II wojny światowej jest dziś w Polsce szeroko rozpowszechniona². Dość dobrze rozpoznane są losy romańskiej *Biblii płockiej*, którą w 1978 r. zwrócono z Getyngi³. Znanе są również dzieje dwóch rękopisów zidentyfikowanych w latach siedemdziesiątych w Bibliotece Seminaryjnej w Oliwie, również przekazanych prawowitemu właścicielowi⁴. Za sprawą restytucji *Pontyfikatu płockiego* z Bayerische Staatsbibliothek w Monachium, przeprowadzonej w 2015 r. i następ-

Niniejszy tekst powstał w wyniku pobytu badawczego na Uniwersytecie w Ratybonie, finansowanego przez Fundację Aleksandra Humboldta (Alexander von Humboldt Stiftung), która pokryła koszty kwerendy w Berlinie, za co jestem bardzo wdzięczny. Tekst został opublikowany w czasie realizacji grantu „Liturgica Poloniae. Katalog polskich rękopisów liturgicznych. Cz. 1: do około 1300 r.”, dofinansowanego ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu NPRH/DN/SP/495426/2021/10, całkowita wartość projektu 1.457.924,00 zł, bez finansowego wkładu z budżetu projektu w prowadzone badania i publikację.

- 1 Za informację o zagadkowym depozycie w Berlinie, który zawiera pergaminowe karty z płockimi pieczętkami, dziękuję dr. Jackowi Kordelowi. Za udostępnienie zbiorów dziękuję pracownikom działu rękopisów Staatsbibliothek w Berlinie, a także kierownikowi działu Europy Wschodniej biblioteki, Olafowi Hamannowi. Za cenne uwagi i korekty jestem wdzięczny prof. Jakubowi Kubieńcowi, dr Irinie Chachulskiej, anonimowym recenzentom artykułu oraz redakcji czasopisma.
- 2 M.in.: *Pontyfikat płocki z XII wieku. Bayerische Staatsbibliothek München Clm 28938, Biblioteka Seminarium Duchownego Płock Mspl. 29. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*, wyd. Antoni Podleś, Płock 1986, s. 17–20; Ryszard Knapiński, *Iluminacje romańskiej Biblii Płockiej*, Lublin 1993, zwł. s. 225–251; Ryszard Knapiński, „Nieznana odyseja płockich zabytków”, *Roczniki Humanistyczne* 41 (1993) nr 4, s. 41–60; Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszałka, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010, passim; Michał Spandowski, „Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej”, *Rocznik Biblioteki Narodowej* 44 (2013), s. 5–36, zwł. s. 19–20; Henryk Seweryniak, „Mundi conditor, luminis auctor, syderum fabricator. Hermeneutyka teologiczna Pontificale Plocense I, XII/XIII”, w: *Pontificale Plocense I*, t. 3, red. Henryk Seweryniak, Weronika Liszewska, Pelplin 2020, s. 12–16; Anna Sala, „Z Jęny do Płocka. Powrót szczątków trzynastowiecznego kodeksu zrabowanego z Biblioteki Seminaryjnej”, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 14, red. Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak, Białystok 2020, s. 199–230; Włodzimierz Kalicki, Monika Kuhne, *Sztuka zagrabiona 2. Madonna znika pod szklanką kawy*, Warszawa 2021, s. 206–212.
- 3 R. Knapiński, *Iluminacje*, s. 225–251; R. Knapiński, „Nieznana odyseja”.
- 4 Płock, Biblioteka Seminaryjna, Ms. EPI 7a-b; W. Graczyk, J.M. Marszałka, *Księgi rękopiśmienne*, s. 101–103; A. Sala, „Z Jęny do Płocka”, s. 205.

nie szeroko rozpropagowanej w mediach, świadomość o tragicznej historii płockich rękopisów wzrasta również poza granicami Polski⁵. W tym samym roku do Płocka zwrócono bowiem kilkanaście kart z Biblioteki Uniwersyteckiej w Jenie, które są częścią średniowiecznego kopiariusza z Płocka⁶. Ponadto na stronie internetowej grupy założonej w 2016 r. pod nazwą Looted Cultural Assets, której celem są badania proveniencyjne niemieckich zbiorów, umieszczono, choć nie w pełni dokładnie, informację o pieczęcie Biblioteki Seminaryjnej w Płocku⁷.

W ostatnich latach udało się odnaleźć jeszcze wiele innych obiektów przedwojennego księgozbioru płockiego. Tomasz Jaszczółt w 2017 r. zidentyfikował w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich fragmenty szesnastowiecznej księgi, niegdyś oznaczonej w Archiwum Diecezjalnym jako „Nr 196: Collectio privilegiorum et dotationum ecclesie cathedralis Plocensis”. Inne części tego samego nowożytnego kopiariusza w latach siedemdziesiątych odkrył Czesław Brodzicki w Bibliotece Narodowej Litwy im. M. Mažvydas⁸. Pozostaje życzyć sobie, by wydany przed rokiem angielskojęzyczny katalog utraconych inkunabułów płockich, przygotowany przez Jolantę Marszałską oraz ks. Waldemara Graczyka, przyczynił się do odnalezienia innych cennych zabytków z Płocka⁹. Nadzieję na to, że nie wszystkie jednostki płockich zbiorów (rękopisy, inkunabuły oraz stare druki) zostały utracone bezpowrotnie, wzbudzają wydarzenia ostatnich lat. W 2019 r. jeden z londyńskich antykwariatów wystawił na sprzedaż dwa stare druki z Płocka, niewątpliwie zagrabione: zawierają one pieczętąki z Królewca, dokąd trafiły płockie zbiory w czasie II wojny światowej. Po interwencji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Naukowego aukcje wstrzymano¹⁰. Znane są również i inne księgi zawierające pieczętąki Biblioteki Seminaryjnej w Płocku, przechowywane przez zagraniczne instytucje¹¹. Do takich znalezisk

5 Norbert Goldys, „Odzyskana perła płockiego średniowiecza? O losach niezwyklej biblioteki”, <https://histmag.org/odzyskana-perla-plockiego-sredniowiecza-o-losach-niezwyklej-biblioteki-12129>, dostęp 11 V 2024; *Pontyfikał. Odzyskana perła płockiego średniowiecza*, red. Dariusz Majewski, Płock 2016; W. Kalicki, M. Kuhnke, *Sztuka zagrabiona* 2, s. 206–212.

6 A. Sala, „Z Jeny do Płocka”, s. 199–230.

7 Looted Cultural Assets, <https://db.lootedculturalassets.de/index.php/Detail/objects/243730>, dostęp 11 V 2024 (*Bibliotheka Plodensis Seminar*). Tam również wskazanie na książkę z płocką pieczętąką: Ernst Meumann, *Vorlesung zur Einführung in die Experimentelle Pädagogik und ihre psychologischen Grundlagen*, t. 1–2, Leipzig 1916–20, która znajduje się prawdopodobnie wciąż w Freie Universität Berlin, Campusbibliothek Natur-, Kultur- und Bildungswissenschaften Mathematik, Informatik und Psychologie.

8 A. Sala, „Z Jeny do Płocka”, s. 211.

9 Jolanta Marszałska, Waldemar Graczyk, *The Lost Collection of Incunabula of the Seminary Library in Plock*, Warszawa 2023.

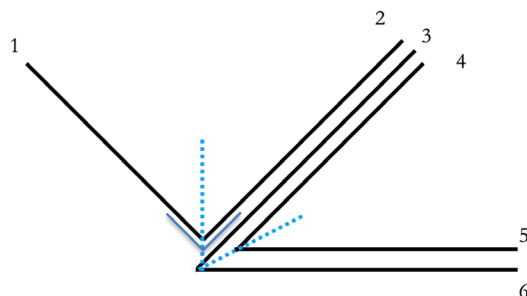
10 Były to wystawione na sprzedaż przez WP Watson Antiquarian Books: Marin Mersenne, *Cogitata physico mathematica*, t. 3, Paris 1647 oraz Casper Schwenckfeld, *Stirpium et fossilium Silesiae Catalogus*, Lipsiae 1600. Za właściwą reakcję, spotkanie oraz pomoc w uzyskaniu dalszych wiadomości o płockich starych drukach chciałbym serdecznie podziękować Rickowi Watsonowi, właścicielowi antykwariatu.

11 Johan Stampioen, *Algebra*, Haga 1639, prawdopodobnie przechowywany w Harvard University, Houghton Library, GEN *NC6.St233.639a, uwzględniony w: Houghton Library Printed Book

należą wspomniane w tytule średniowieczne karty pergaminowe z Berlina, które poddałem badaniom w grudniu 2023 roku.

OPIS KODYKOLOGICZNY

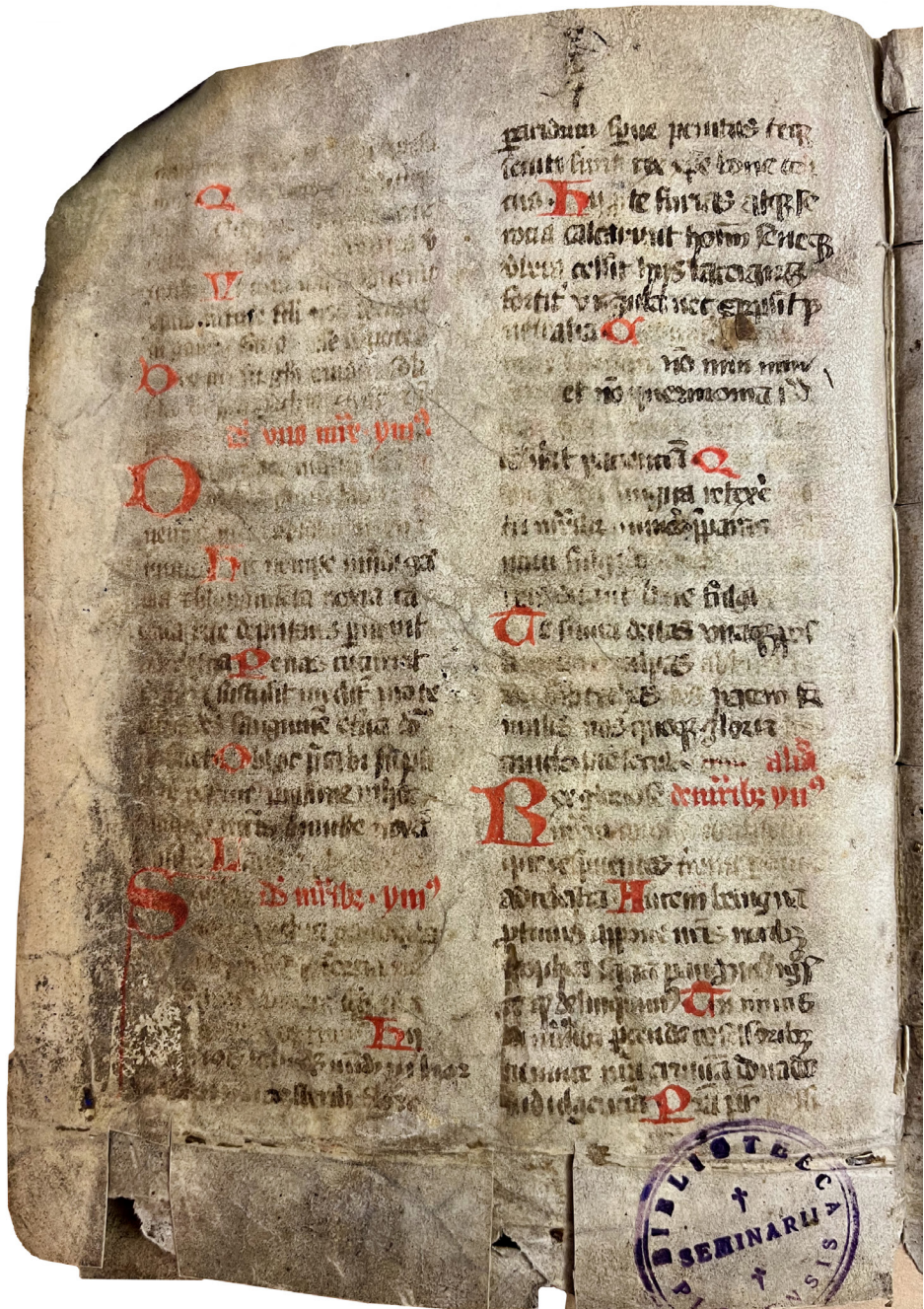
Sześć kart pergaminowych stanowi obecnie jeden poszyt, który składa się z *bi-folium* na fałcu (1+1) doszytego do binionu (2+2). Dzisiejszą kompozycję składki obrazuje następujący rysunek:

Wymiary kart są zróżnicowane ze względu na liczne przycięcia (fol. 1: 190 × 128 mm; fol. 2: 190 × 107–130 mm), ale zazwyczaj wynoszą 190 × 138–140 mm. Tekst pisany jest w dwóch kolumnach, liczących po 30 wierszy, o jednakowej szerokości 45 mm. Rozmiary schematu zapisu karty wynoszą ok. 147 × 100 mm, co uwzględnia wolną przestrzeń między kolumnami tekstu o szerokości ok. 10 mm. Ze względu na stan zachowania obiektu, schemat zapisu karty nie może być dziś wiarygodnie opisany w pełni, ale na fol. 4r widoczne zdaje się liniowanie rylcem. Wydaje się, że na karcie tej tekst nie był pisany ponad górną linią, co jest charakterystyczne dla rękopisów wyprodukowanych w pełnym średniowieczu. Fol. 3 oraz 4 zawiera na zewnętrznym marginesie nakłucia, które posłużyły do wykonania schematu zapisu karty.

Pieczętki Biblioteki Seminaryjnej w Płocku znajdują się na fol. 1r (dolna część przycięta) oraz na fol. 4v (mniejszy ubytek w dolnej części). Foliację wpisano w czasach nowoczesnych ołówkiem, cyframi arabskimi (1–6), w górnej części zewnętrznego marginesu, na kartach *recto*.

Provenance File, 1942–1992, <https://nrs.harvard.edu/URN-3:FHCL.HOUGH:103420035>, dostęp 11 V 2024. Warto zwrócić również uwagę na zdigitalizowany stary druk: Filippo Buonanni, *Observationes circa viuventia*, Romae 1691, umieszczony na stronie Archive.org, <https://archive.org/details/obseruatio-nescir00buon/page/n3/mode/2up>, dostęp 11 V 2024, prawdopodobnie przechowywany przez Smithsonian Libraries, Cullman Library Rare Books, QH41.B94 1691. Na kopii cyfrowej widać pieczętkę z Królewca, co wskazuje raczej na wojenną grabież.

Il. 1. Berlin, Staatsbibliothek, DEP. 39/2 (Polon; Russ.), fragment plockiego rękopisu, fol. 4v

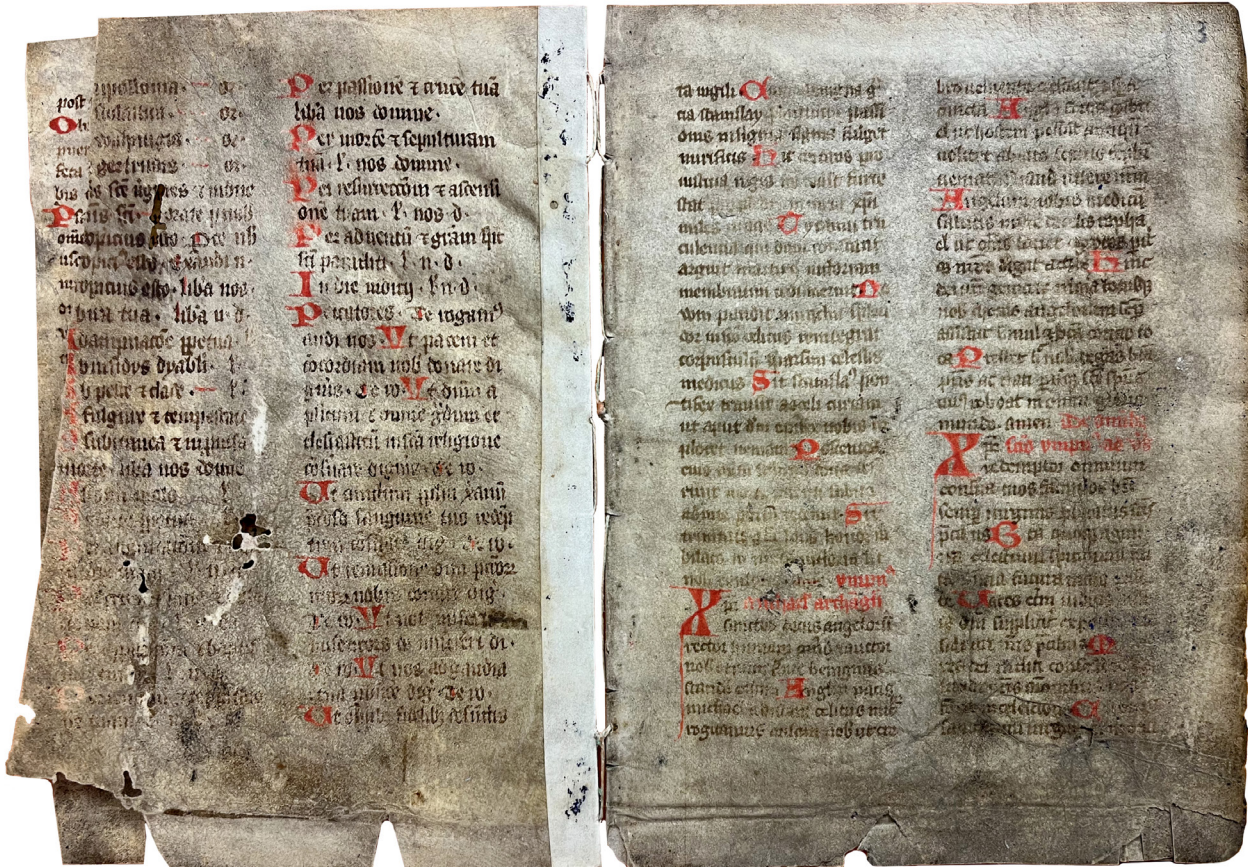
Należy zwrócić uwagę na wycięcia dolnych części kart, wykonane narzędziem, które pozostawiło równe krawędzie. Dolne marginesy noszą ślady po zagięciu, co poniekąd mogłoby wskazywać, że składka niegdyś była włączona w oprawę jako wyklejka okładziny lub przylegała bezpośrednio do oprawy w inny sposób. O tym ostatnim świadczyłyby liczne ubytki w pergaminie, które przypominają zniszczenia, jakie zazwyczaj można zaobserwować na kartach przybyszowych. Z pewnością stan zachowania pergaminu wymaga jednak bardziej zaawansowanych badań materiałowych, oraz techniki wykonania aniżeli jest to możliwe do przeprowadzenia w niniejszym komunikacie.

OPIS PALEOGRAFICZNY

Obecnie widoczny zapis tekstu jest silnie zniszczony i w wielu miejscach o wiele późniejsza ręka odtwarzała czarnym atramentem średniowieczne pismo, imitując gotycki dukt. Jest to szczególnie widoczne na fol. 4v–6v. Niemniej widać, szczególnie na innych kartach, że pierwotny tekst został napisany północną teksturą gotycką (*northern textualis*). Na podstawie studium Alberta Deroleza chciałbym wyróżnić następujące cechy pisma, które dostarczają przesłanek do jego datowania¹²:

- liczne podwójne „a”, które jest wciąż otwarte (*open double-compartment a*), co jest charakterystyczne dla rękopisów sprzed XIV w.,
- uncjalne „d”, brak pół-uncjalnego „d”, co jest bardziej charakterystyczne po 1300 r., wcześniej obie formy litery „d” były używane zamiennie z przewagą uncjalnego „d” w XIII w.,
- przekreślony znak tyrońskiego „et”, częstsze w użyciu od XIV w.,
- litera „g” w formie cyfry 8, z dolnym brzuszkiem mniejszym, co jest raczej typowe dla tekstury XIV i XV w.,
- delikatnie zaznaczone „ostrogi” (*spurs*) w literach „f” oraz prostym „s”, które rozpowszechniają się w II poł. XIV w.,
- wyłącznie okrągłe „s” użyte jako ostatnia litera w zakończeniach wyrazów, o cechach kursywnych, co jest bardziej charakterystyczne dla rękopisów z Europy Środkowej od II poł. XIV w.,
- brak ciernistego stawiania korpusów liter, brak wklęsłych pociągnięć (*no thorny shaping of the bodies of letters, no concave strokes*), które upowszechniają się dopiero pod koniec XIV w.;
- brak zygzakowatej linii (*zigzag line*), używanej dla oznaczenia abrewiacji liter „m”, „bus”, „que”, co było popularniejsze w rękopisach z Europy Środkowej od końca XIV wieku.

12 Moja analiza wykorzystuje ustalenia i nazewnictwo wg: Albert Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge 2003, s. 72–101.

Il. 2. Berlin, Staatsbibliothek, DEP. 39/2 (Polon; Russ.), fragment płockiego rękopisu, fol. 2v-3r

Omówione cechy pisma nie pozwalają na jednoznaczne wskazanie precyzyjnej daty wykonania rękopisu. Wydaje się jednak, że obecność elementów popularniejszych przed 1300 r. (np. otwarte podwójne a [open double compartment a] oraz stawianie wyrazów poniżej górnej linii schematu zapisu karty), a także takich właściwości grafii, które były bardziej rozpowszechnione w II poł. XIV w., przy jednoczesnym braku cech z końca tego stulecia, pozwala przyjąć datację rękopisu na XIV w., prawdopodobnie w okolicach drugiej tercji albo trzeciej ćwierci. Należy jednak zastrzec, że wykonana tu analiza paleograficzna jest wciąż hipotetyczna ze względu na konieczność przeprowadzenia szerszych badań komparatystycznych, szczególnie w kontekście późnośredniowiecznej piśmienności w średniowiecznej Polsce, przede wszystkim tych regionów, w których zapis mógł powstać, o czym więcej poniżej.

TREŚĆ LITURGICZNA

Kilku przesłanek dla datowania fragmentu dostarcza również analiza liturgiczna tekstu, który – według przekazanych rubryk – przedstawia się w następująco:

- fol. 1r: hymny oficjów na Narodzenie Pańskie, św. Szczepana,
- fol. 1v: hymny oficjów na Epifanię oraz Oczyszczenie NMP (*Quod chorus uatum uenerandus* nie został przekazany w całości, tekst urywa się na słowach „domini gauisus...”),
- fol. 2r–v: litania (na fol. 2v tekst litanii przerwany na słowach „ut omnibus fidelibus defunctis...”),
- fol. 3r: hymny oficjów na dzień św. Stanisława (*Gaude, mater Polonia*, niepełny, rozpoczynający się od słów „...ta uigili”), św. Michała Archanioła, Wszystkich Świętych,
- fol. 3v: hymny oficjów na dzień św. Katarzyny, św. Andrzeja, św. Jakuba apostoła, św. Bartłomieja, św. Mateusza apostoła i ewangelisty,
- fol. 4r: hymny oficjów na dzień św. Łukasza ewangelisty, św. Szymona i Judy apostołów, św. Tomasza apostoła, św. Jana ewangelisty i apostoła, św. Macieja, św. Filipa apostoła, św. Jakuba, św. Marka ewangelisty, wspólny o apostołach (rubryka: „de apostolis ymnus communis”),
- fol. 4v: hymny oficjów na wspomnienie jednego męczennika („de uno martyre ymnus”), wielu męczenników („de martyribus ymnus”), inny o męczennikach („alius de martyribus ymnus”),
- fol. 5r: hymny na kompletę w dni powszednie,
- fol. 5v: hymny na nokturn w czasie wielkanocnym („ymnus ad nocturnum tempore paschali”), na jutrznię („ymnus ad laudes”), na dni świętych w czasie wielkanocnym („de sanctis tempore paschali ymnus”),
- fol. 6r: hymny na dzień odnalezienia św. Krzyża, św. Floriana, na Wniebowstąpienie,
- fol. 6v: hymny na Zesłanie Ducha Świętego, na Niedzielę św. Trójcy (zachowana wyłącznie rubryka: „De sancta Trinitate ymnus”).

Teksty przekazane w berlińskim fragmencie można uznać za elementy hymnarsza: prawdopodobnie pierwotnie stanowiły część średniowiecznego brewiarza, który zawierał osobną sekcję z hymnami przeznaczonymi na różne oficja. Nie można jednak wykluczyć, że hymny pierwotnie znajdowały się w księdze liturgicznej innego gatunku, choć wydaje się, że rozmiary kart poddają w wątpliwość przypuszczenie, że fragment był pierwotnie integralną częścią księgi chorałowej, np. psalterza czy antyfonarza chorałowego, które produkowano zazwyczaj w większym formacie. Zachowane we fragmencie utwory pochodzą z liturgii godzin wybranych uroczystości, świąt i wspomnień roku liturgicznego w ramach *temporale*, *sanctorale* oraz *commune*. Wydaje się, że wyraźne zaburzenie chronologicznego porządku w cyklu roku litur-

gicznego nie wynika jedynie z fragmentarycznego stanu zachowania, ale stanowiło pierwotną charakterystykę treści liturgicznej owej składki.

Oprócz hymnu *Gaude, mater Polonia*, o którym więcej poniżej, warto zwrócić uwagę na tekst przeznaczony na dzień św. Floriana (*Gratuletur ecclesia oia meli praeconia*), znany z szesnastowiecznych rękopisów¹³. Występowanie tego niezbyt popularnego utworu może być przesłanką na rzecz pierwotnie krakowskiej proveniencji fragmentu lub silnych inspiracji liturgiczną tradycją małopolskiego ośrodka.

Na krakowskie inspiracje liturgii berlińskiego fragmentu wskazuje również litania, która zawiera wezwania wielu lokalnych świętych, przede wszystkim Stanisława, Wacława, Floriana, a także Wojciecha, Aleksego oraz Jadwigi Śląskiej, której kanonizacja odbyła się najpóźniej spośród wymienionych lokalnie czczonych świętych (w 1267 r.). W litanii umieszczono również innych istotnych świętych z XIII w., powszechnie czczonych, np. Dominika i Franciszka, ale brakuje postaci kanonizowanych w XIV w., np. Tomasza z Akwinu (kanonizowany w 1323 r.) czy Brygidy (kanonizowana w 1391 r.). Wydaje się zatem, że wstępna analiza treści liturgicznej potwierdza datację na XIV w., wskazaną już wcześniej na podstawie cech paleograficznych.

GAUDE, MATER POLONIA

Jeśli berliński fragment powstał w drugiej tercji albo trzeciej ćwierci XIV w., wówczas byłby to jeden z najstarszych, o ile nie najstarszy przekaz znaczącej części tekstu *Gaude, mater Polonia*, hymnu na dzień św. Stanisława, który stanowił część oficjum *Dies adest celebris* ku czci krakowskiego biskupa i męczennika¹⁴.

Najwcześniejszym śladem istnienia owego utworu jest wprawdzie dominikański antyfonarz z Krakowa, datowany na początek XIV w., ale rękopis ten podaje wyłącznie dwuwyrzowy incipit hymnu („Gaude mater”)¹⁵. Do najwcześniejszych przekazów *Gaude, mater Polonia* zaliczano w literaturze, choć mylnie, wawelski rękopis z ok. 1320 r. (Ms. 52). Kodeks ten zawiera niepełne oficjum ku czci św. Stanisława *Dies adest celebris*, natomiast hymn *Gaude, mater Polonia* jest tam późniejszą addycją, zapisaną dopiero w XV wieku¹⁶. Pierwszym rękopisem, który zachował zarówno notację muzyczną jak i pełny tekst owego hymnu, jest antyfonarz kielecki, datowany na

13 Szymon Fedorowicz, „Oficjum o świętym Florianie w średniowiecznych brewiarzach krakowskich”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 61 (2008) nr 4, s. 257–275, zvl. s. 265–266.

14 Tekst oficjum wraz z hymnem wydano ostatnio w: Wincenty z Kielczy, *Oficjum o św. Stanisławie*, wyd. Jakub Kubieniec, Kraków 2015. Tam odesłania do wielu źródeł oraz wydań *Gaude, mater Polonia*. Spośród wcześniejszych edycji hymnu chciałbym wymienić: *Hymni de sancto Stanislao*, wyd. Wojciech Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884, s. 355–356 (dalej cyt. MPH); *De sancto Stanislao*, wyd. Guido Maria Dreves, w: *Analecta Hymnica Medii Aevi*, t. 4, Leipzig 1888, nr 448, s. 237–238 (dalej cyt. AH); *De sancto Stanislao, no. 45*, wyd. Henryk Kowalewicz, Jerzy Morawski, w: *Musica Medii Aevi*, t. 8, Kraków 1991, s. 110–115 (dalej cyt. MMA).

15 Kraków, Archiwum i Biblioteka Prowincji oo. Dominikanów, Ms. 23L, fol. 283v.

16 Kraków, Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, Ms. 52, fol. 99v.

ok. 1372 rok¹⁷. Nie umniejsza to jednak znaczenia berlińskiego fragmentu, który stanowi jeden z wczesnych przekazów *Gaude, mater Polonia* i podaje kilka odmiennych lekcji niż antyfonarz kielecki. Poniżej prezentuję dyplomatyczną transkrypcję tekstu z berlińskiego fragmentu, stosując ortografię możliwie bliską oryginałowi. W nawiasach kwadratowych uzupełniam nieczytelne dziś słowa tekstem hymnu znanym z innych rękopisów według najpełniejszego wydania przygotowanego przez Henryka Kowalewicza:

ta uigili. Cuius benigna gra-
cia stanislay pontificis passi-
onis insignia signis fulge[n]t¹⁸
mirificis. Hic certans¹⁹ pro
iusticia regis non cedit furie
stat [pro plebis iniuria] christi
miles [in acie]. Tyranni tru-
culencia[m]²⁰ qui dum constanter
arguit martyry uictoriam
membratim cedi²¹ meruit. No-
wm pandit miraculum splen-
dor in sancto celitus²² reintegrat²³
corpusculum sparsum celestis
medicus. Sic²⁴ stanislaus pon-
tifex transit ad celi curiam
ut apud deum opifex nobis im-
ploret ueniam. Poscentes
eius [merita salutis] dona refe-
runt [morte preuenti] subita
ad uite portum²⁵ redeunt. Sit

- 17 Kielce, Biblioteka Kapituły, Ms. 1, fol. 226r–v. Ostatnio na temat datacji rękopisu: Jerzy Kaliszuk, „Antyfonarz kielecki. Analiza kodykologiczna”, w: *Antiphonarium Kielcense. Antyfonarz kolegiaty kieleckiej (ok. 1372 r.). Wydanie fototypiczne z komentarzem*, red. Krzysztof Bracha, Kielce 2020, s. 17–22.
- 18 „fulget” w rękopisie, choć ponad ostatnią literą „t” możliwy znak skrótu, który obecnie nie jest jednak widoczny. Niemniej, w znacznej grupie rękopisów I (A, C, D, E, F, K, M, O, P, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z) oraz Ia (A, C, D, E, G), jak i w ramach grup Ib (B), II (A, B), IV (A), V (C), VI (C, D, E) wydania MMA występuje również lekcja „fulget”.
- 19 „certat” w znacznej grupie rękopisów I (B, C, D, F, I, K, M, P, S, T, U), a także w ramach Ia (C), Ib (B) oraz IV (A) wydania MMA.
- 20 „truculencia” w rękopisie; możliwe, iż zastosowano znak skrótu, choć dziś jest on niewidoczny. Identyczna lekcja „truculencia” wyłącznie w I (A) – Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Ms. 1255, fol. 72v.
- 21 „cesus” w antyfonarzu kieleckim. Lekcja „cedi” w znacznej grupie rękopisów I (B, F, G, I, K, M, O, S) oraz w ramach grup Ia (B, C), Ib (C), II (B) oraz VI (E).
- 22 „celicus” w kilku rękopisach grupy I (A, Q, V, W).
- 23 „redintegrat” w antyfonarzu kieleckim oraz Ia (A).
- 24 Lekcja unikatowa. „Sic” w antyfonarzu kieleckim i niemal wszystkich rękopisach zebranych w MMA z wyjątkiem IV (C), gdzie pominięto słowo „Sic” oraz VI (C), w którym występuje „Hic”.
- 25 „portum ad uite” w antyfonarzu kieleckim oraz znaczącej części rękopisów grupy I (E, F, H, L, Q, R, V, W, X), II (C, D, E), VI (A, B, C), jak i w ramach grupy Ia (A, G), Ib (A), V (C).

trinitati gloria laus honor iu-
 bilacio [de martyris uictoria] sit
 nobis [exultacio] amen.

Powyższa transkrypcja tekstu z berlińskiego fragmentu została porównana wyłącznie z najstarszym zapisem tekstowo-muzycznym hymnu (znanym z antyfonarza kieleckiego) oraz pomocniczo z rękopisami zebranymi w najpełniejszym wydaniu krytycznym *Gaude, mater Polonia* (MMA)²⁶. Postulatem badawczym, wychodzącym poza łamy niniejszego komunikatu, jest skolacjonowanie z autopsji wszystkich rękopisów zawierających hymn ku czci św. Stanisława, rewizja datowania kodeksów, uwspółcześnienie ich cytowania (wiele rękopisów zmieniło sygnatury), wyraźne wskazanie czy dany manuskrypt przekazuje cały hymn, czy tylko jego incipit, a także uwzględnienie informacji, czy przekaz rękopiśmienny zawiera również notację muzyczną. Wobec licznych studiów ostatnich dekad dotyczących *Gaude, mater Polonia*, powyższe zadania wydają się wymagać ponownej realizacji²⁷.

PRÓBA REKONSTRUKCJI DZIEJÓW ZABYTKU

Kolacja wszystkich rękopisów i druków przedtrydenckich prawdopodobnie pozwoliłaby ustalić bardziej precyzyjnie proveniencję berlińskiego oraz wyjaśnić zależności między tradycjami tekstowymi *Gaude, mater Polonia*. Niestety nieznaną mi jest nawet hipotetyczna *stemma codicum* dla omawianego hymnu, a w niniejszym komunikacie nie ma możliwości jej stworzenia bez autopsji i szczegółowego porównania wszystkich przekazów tekstu. W berlińskim fragmencie znajdujemy unikatową lekcję „*Sit stanislaus pontifex transit ad celi curiam*”, nieznaną z innych źródeł, która wydaje się wszakże błędem kopisty. Pisarz prawdopodobnie zasugerował się w tym miejscu doksologią hymnu, w której prawidłowa lekcja rzeczywiście rozpoczyna się od „*sit*” i brzmi „*Sit trinitati gloria, laus, honor, iubilacio*”. Po skolacjonowaniu innych odmiennych lekcji z wydaniem w MMA nie uzyskujemy bezsprzecznego wniosku na temat proveniencji tradycji tekstowej przekazanej przez fragment. Warianty „*fulget*”,

²⁶ Zob. przyp. 13.

²⁷ Nie odpowiada owym postulatom praca Kazimierza Szymonika, *Oficjum rymowane o św. Stanisławie: „Dies adest celebris” i hymn „Gaude Mater Polonia” w polskich antyfonarzach przedtrydenckich: studium muzykologiczne*, Niepokalanów 1996, zwł. tekst hymnu na s. 159–161. Obecnie najbardziej kompletnym wydaniem tekstu hymnu jest edycja w MMA, s. 110–115. Więcej na temat hymnu *Gaude, mater Polonia*, późniejszych przekazów oraz recepcji utworu zob. Roman Mazurkiewicz, „*Gaude, mater Polonia*. Z dziejów hymnu, jego badań i przekładów”, w: *Antiphonarium Kielcense*, s. 69–102 oraz Mieczysław Mejer, „Średniowieczne komentarze do hymnu *Gaude, mater Polonia*”, w: *Antiphonarium Kielcense*, s. 103–122. Zob. też: Wincenty z Kielczy, *Oficjum o św. Stanisławie*, s. 7–9, 52–53, 96; Tomasz Gałuszka, „*Mater Polonia*. Z badań nad oficjum brewiarzowym ku czci św. Stanisława ze Szczepanowa *Dies adest celebris* autorstwa Wincentego dominikanina”, *Roczniki Historyczne* 85 (2019), s. 7–25. W owych publikacjach odniesienia do wcześniejszej literatury przedmiotu na temat *Gaude, mater Polonia*.

„truculencia”, „ad uite portum” są zbieżne z szeroko rozumianą tradycją krakowską (grupy I oraz Ia wg wydania MMA), przede wszystkim reprezentowaną przez krakowski rękopis z kolegiaty św. Floriana, napisany na początku XV w. (Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Ms. 1255, fol. 72v). Manuskrypt ten, podobnie jak berliński fragment, zawiera tylko osiem strof hymnu a nie jedenaście jak antyfonarz kielecki. Krakowski kodeks 1255 zawiera jednak kilka odmiennych lekcji niż berliński fragment, np. „sic certans” zamiast „hic certans”, „in martyrii uictoria” zamiast „martyrii uictoriam”, „cesus” zamiast „cedi”, „celicus” zamiast „celitus”, „dona deferunt” zamiast „dona referunt”, „laus atque iubilacio” zamiast „laus, honor, iubilacio”. Nie wydaje się zatem, aby berliński fragment został skopiowany bezpośrednio z tekstu, który przynależy do tradycji reprezentowanej przez Ms. 1255, będący wszak dość wczesnym świadectwem rozprzestrzenienia hymnu spośród zachowanych do dziś rękopisów.

Porównanie ze źródłami płockimi również nie dostarcza jasnych konkluzji na temat pochodzenia tradycji tekstowej hymnu przekazanej przez berliński fragment. Nie wszystkie zachowane antyfonarze płockie zawierają oficjum ku czci św. Stanisława²⁸, a ten, który nawet przechował *Dies adest celebris*, nie zawiera hymnu *Gaude, mater Polonia*²⁹. Niektóre płockie źródła zawierają utwór tylko w formie incipitu, m.in. piętnastowieczny antyfonarz³⁰ oraz drukowany brewiarz płocki³¹. Pełny tekst hymnu znajdujemy dopiero w innym piętnastowiecznym antyfonarzu z Płocka³², niestety jako nowożytną addycję. Chodzi mianowicie o papierową składkę, umieszczoną na początku pergaminowego kodeksu opracowanego w 1684 r., w której *Gaude, mater Polonia* znalazło się pośród innych hymnów. Zapis ów jest wprawdzie zgodny z berlińskim fragmentem w kilku kluczowych lekcjach (np. „fulget”, „certans”, „ad uite portum”), ale nie wszystkich (np. „truculenciam”, „coelicus”, „redintegrat”). Zawiera on poza tym trzy strofy więcej aniżeli berliński fragment. Wreszcie, porównanie berlińskiego tekstu z innymi płockimi źródłami, które posłużyły Henrykowi Kowalewiczowi do przygotowania wydania krytycznego w MMA, również nie przynosi jednoznacznej odpowiedzi na temat tradycji komentowanego przekazu *Gaude, mater Polonia*. W płockich źródłach z XV i XVI w. można bowiem odnaleźć wiele różnych wariantów tekstowych hymnu, jednakże żaden z nich nie wydaje się być bezpośrednim reprezentantem lub następcą tradycji przekazanej przez berliński fragment³³.

28 Por.: Płock, Biblioteka Seminaryjna, Ms. EPI 8.

29 Por.: Płock, Biblioteka Seminaryjna, Ms. EPI 13, fol. 105r–113v.

30 Por.: Płock, Biblioteka Seminaryjna, Ms. EPI 12, fol. 125r.

31 Wenecja, 1498, fol. 359r. Druk dostępny online: Monachium, Staatsbibliothek, BSB-Ink B-881 – GW 543: <https://daten.digitale-sammlungen.de/0004/bsb00048788/images/index.html?id=00048788&-groesser=&fnp=eayayztswewqxseayasdasxdsydzysqrs&no=9&seite=759>, dostęp 23 VII 2024.

32 Por.: Płock, Biblioteka Seminaryjna, Ms. EPI 11, fol. 3r.

33 Trzy płockie źródła grupy oznaczonej przez wydawcę MMA jako „V” przechowują bowiem różne lekcje, np. (skrót podane za edycją): „ad uite portum” w (B) – Brev. Plocense impr. Venetiis 1519/20, podczas gdy „ad portum uitae” w (A) – Brev. Plocense s. XV2. Cod. Bibl. Colleg. Lovicensis 8, a także „portum ad vite” w (C) – Brev. Plocense impr. Cracoviae 1520. Lekcje „fulget”, „Christi presul”, „in

Wiele trudności stwarza również ustalenie najnowszej historii fragmentu, w tym jego drogi do Staatsbibliothek. Składka znajdowała się w Niemczech przynajmniej już w latach sześćdziesiątych, gdyż w kopercie, w której przechowywany jest zabytek, znaleziono notatki poświęcone pergaminowym kartom opatrzone datą 4 VIII 1968 roku. Na kopercie widnieje również napis wykonany ołówkiem: „aus polnischem Besitz”. Fragment nie uzyskał osobnej sygnatury i znajduje się w bibliotece jako depozyt, w kartonie, który zawiera inne materiały z pieczętkami polskich instytucji lub śladami świadczącymi o ich polskiej proveniencji. Zważywszy na kontekst przechowywania pergaminowych kart oraz historię strat plockich instytucji, jest dość prawdopodobne, że berliński fragment jest wynikiem wojennej grabieży, choć teza ta wymagałaby dodatkowych badań proveniencyjnych, również dla innych zabytków przechowywanych razem z pergaminowymi kartami.

Należy również ustalić, czy berliński fragment można zidentyfikować z którymś ze znanych plockich rękopisów, które zaginęły w czasie II wojny światowej. Odpowiedź na to pytanie utrudnia fakt, że nie dysponujemy szczegółowymi przedwojennymi katalogami plockich zbiorów³⁴. Zachowane negatywy wybranych rękopisów, które udało mi się obejrzeć w Płocku dzięki uprzejmości Biblioteki Seminaryjnej, niestety również nie pozwalają rozstrzygnąć tej kwestii. Na przedwojennych negatywach zachowały się bowiem podobizny tylko kilku najstarszych plockich rękopisów. Niemniej na podstawie dostępnej dziś literatury można wysnuć przypuszczenie, że potencjalnym źródłem pochodzenia berlińskiego fragmentu mógłby być brewiarz oznaczony przez Adama Vetulaniego jako Ms. 72, zaś przez ks. Mąkowskiego jako Ms. 19, opisywany również przez Wojciecha Kętrzyńskiego oraz abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego³⁵. W omówionej już litanii z berlińskiego fragmentu wymieniono świętych lokalnych (Wojciecha, Stanisława, Floriana, Wacława, Jadwigę) oraz wybranych świętych powszechnych (Gereona, Aleksego, Dominika, Franciszka), którzy znajdowali się również w czternastowiecznym kalendarzu z tego rękopisu³⁶. Zbieżność owych świętych w dwóch zabytkach, choć wymowna, pozostaje jednak wyłącznie przesłanką.

factis celitus” w ramach grupy V tylko w rękopisie (C) — Brev. Plocense impr. Cracoviae 1520. Warianty „in martyris uictoria”, „sit nobis iubilatio” w ramach grupy V tylko w (A) — Brev. Plocense s. XV2. Cod. Bibl. Colleg. Lovicensis 8.

34 Niestety dostępne publikacje mają charakter selektywny, zob.: Mathias Bersohn, *Księgozbiór katedry plockiej*, Warszawa 1899; Antoni Julian Nowowiejski, *Plock. Monografia historyczna*, Płock 1930, zvl. s. 471–491; Stanisława Sawicka, „Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des Bibliothèques: des Zamoyski à Varsovie, du Seminaire de Plock et du Chapitre de Gniezno”, *Bulletin de la Société Française de Reproductions de Manuscrits à Peintures* 19 (1938), zvl. s. 233–253; Adam Vetulani, „Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej”, *Roczniki Humanistyczne* 7 (1963), s. 313–443.

35 „Calendarium Plocense”, wyd. Wojciech Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5, Lwów 1888, s. 444–461; A.J. Nowowiejski, *Plock*, s. 476; A. Vetulani, „Średniowieczne rękopisy”, s. 424–425.

36 „Calendarium Plocense”, s. 445–461.

Istnieją bowiem wątpliwości co do próby powiązania Ms. 72 (19) z berlińskim fragmentem. W literaturze wskazywano, że brewiarz był pozbawiony foliacji³⁷, podczas gdy fragment zawiera numerację w prawych górnych narożnikach kart *recto*. Oczywiście nie sposób określić, kiedy wpisano nowoczesną foliację ołówkiem, mogło się to zdarzyć zarówno przed jak i po 1940 r., więc wspomniana tu niezgodność informacji na temat foliacji nie wyklucza identyfikacji z Ms. 72 (19). Bardziej dyskusyjna jest kwestia datowania plockiego rękopisu znanego dziś wyłącznie z literatury przedmiotu. Nowowiejski wskazywał na rok 1403 i kapłana Szczepana z Sierpca jako skrybę³⁸. Tak dokładna datacja w *Monografii historycznej Płocka* wskazywałaby, że Ms. 72 (19) mógł zawierać kolofon. Wówczas byłoby jednak zagadkowe, dlaczego Kętrzyński miałby nie zauważyć owego kolofonu i datować rękopis na XIV w. w opublikowanych kilkadziesiąt lat wcześniej *Monumentach*³⁹. Jest jednak możliwe, że Nowowiejski datował Ms. 72 (19) na podstawie innych źródeł, nieznanych nam dziś przesłanek, albo popełnił błąd. Kolejnym badaczem, który opublikował informację o wspomnianym brewiarzu był Adam Vetulani. Wybitny historyk prawa kanonicznego przeprowadzał rozległą kwerendę w Płocku przed II wojną światową, ale nie był wówczas zainteresowany rękopisami liturgicznymi. W swej powojennej publikacji powtórzył na temat Ms. 72 (19) informacje uzyskane z przedwojennych publikacji Kętrzyńskiego i Nowowiejskiego. Vetulani przytoczył zatem dwie rozbieżne opinie: zarówno datę zaproponowaną przez Nowowiejskiego (1403 r.), jak i Kętrzyńskiego (XIV w.). Dość zdawkowo Vetulani wspomniał także o pierwszych kilkunastu kartach manuskryptu, które miały stanowić późniejszy dodatek do brewiarza. Historyk napisał, że „spisane inną ręką z XIV wieku, dołączono [je] do głównego rękopisu dopiero przy oprawie”⁴⁰. Podobnie o owych kilkunastu pierwszych kartach, jako dołączonych później do rękopisu, pisał wcześniej Kętrzyński⁴¹. Nasuwa się zatem pytanie, czy część owych kart, datowanych na XIV w., które przylegały do oprawy Ms. 72 (19) i według badaczy miały zostać dołączone do kodeksu przy zmianie oprawy, można utożsamiać ze znalezionym fragmentem z Berlina? Wybiórczy charakter zachowanego hymnarza, który sprawia wrażenie uzupełnienia treści, których mogło brakować w głównej części brewiarza, zdawałby się przemawiać za taką hipotezą. Przyjęcie owego domniemania tłumaczyłoby zarazem obecny wygląd kart, które sprawiają wrażenie sąsiadujących niegdyś z deskami oprawy, jeśli nie włączonych bezpośrednio w oprawę średniowiecznego kodeksu, w grzbiet lub jako karty przybyszowe. Można zaryzykować tezę, że już w czasach nowoczesnych, ale jeszcze przed badaniami Kętrzyńskiego, owe karty ostemplowa-

37 „Calendarium Plocense”, s. 444; A. Vetulani, „Średniowieczne rękopisy”, s. 425.

38 A.J. Nowowiejski, *Płock*, s. 476.

39 „Calendarium Plocense”, s. 444.

40 A. Vetulani, „Średniowieczne rękopisy”, s. 425.

41 „Calendarium Plocense”, s. 444.

no w Płocku i dołączono do brewiarza Ms. 72 (19), który odznaczał się podobnym charakterem liturgicznym i zbliżoną datacją. Możliwe jest również, że berliński fragment stanowił już w czasach późnośredniowiecznych lub nowożytnych część Ms. 72 (19), kiedy kodeks zyskał oprawę, którą oglądali Kętrzyński i najprawdopodobniej Vetulani. Dzisiejsze zniszczenie kart byłoby zatem wynikiem bliżej nieznanymi zdarzeń.

Niestety ze względu na brak dokładnych opisów przedwojennych płockich zbiorów zaproponowana rekonstrukcja losów berlińskich kart i ich utożsamienie z Ms. 72 (19) jest wyłącznie hipotezą. Jest bowiem również prawdopodobne, iż zabytek został wyjęty z płockiego kodeksu innego niż Ms. 72 (19), którego nie można już dziś bliżej zidentyfikować.

PODSUMOWANIE

W niniejszym tekście chciałem zwrócić uwagę na odnaleziony w Berlinie fragment średniowiecznego rękopisu z XIV w., prawdopodobnie napisany około drugiej tercji albo trzeciej ćwierci owego stulecia. Ze względu na wymienionych w litanii świętych oraz przekazane teksty hymnów na dzień św. Floriana oraz św. Stanisława można przyjąć, że składka powstała pod wpływem liturgii diecezji krakowskiej, w której szczególnie czczono owych świętych. W czasach współczesnych, przynajmniej od XIX w., o ile nie wcześniej, karty znajdowały się w Bibliotece Seminaryjnej w Płocku, której pieczętki widnieją na fol. 1r oraz 4v. Wydaje się, że składka znalazła się w Berlinie w wyniku grabieży płockich zbiorów w czasie II wojny światowej.

Odnaleziony fragment ma duże znaczenie dla kultury polskiej, gdyż na pergaminowych kartach przekazano znaczącą część tekstu *Gaude, mater Polonia*, jak i znany wyłącznie z późniejszych rękopisów hymn *Gratuletur ecclesia oua meli praeconia*. Jeśli berliński fragment powstał w drugiej tercji lub trzeciej ćwierci XIV w., wówczas zachowany częściowo hymn ku czci św. Stanisława jest jednym z pierwszych, o ile nie najstarszym przekazem tekstu „pieśni ojczyźnianej”, który podaje kilka odmiennych lekcji niż najstarszy kompletny zapis tekstowo-muzyczny *Gaude, mater Polonia* znany z antyfonarza kieleckiego. Berliński fragment wymaga jednak dalszych badań proveniencyjnych, paleograficznych, filologicznych, liturgicznych, materiałoznawczych, a także techniki wykonania, również przy zastosowaniu fotografii multispektralnej dla dokładniejszego odczytu znacznie już dziś zniszczonego zapisu tekstu.

BIBLIOGRAFIA

- Bersohn, Mathias. *Księgozbiór katedry plockiej*. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1899.
- Bracha, Krzysztof, red. *Antiphonarium Kielcense. Antyfonarz kolegiaty kieleckiej (ok. 1372 r.). Wydanie fototypiczne z komentarzem*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Wydawnictwo Jedność, 2020.
- Derolez, Albert. *The Palaeography of Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Dreves, Guido Maria. „De sancto Stanislao. no. 448”. W: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. T. 4, 237–238. Leipzig: Fues, 1888.
- Fedorowicz, Szymon. „Oficjum o świętym Florianie w średniowiecznych brewiarzach krakowskich”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 61, nr 4 (2008): 257–275.
- Gołdys, Norbert. „Odzyskana perła plockiego średniowiecza? O losach niezwyklej biblioteki”. W: *Histmag*. 1 XI 2015, <https://histmag.org/odzyskana-perla-plockiego-sredniowiecza-o-losach-niezwyklej-biblioteki-12129>, dostęp 11 V 2024.
- Gałuszka, Tomasz. „Mater Polonia. Z badań nad oficjum brewiarzowym ku czci św. Stanisława ze Szczepanowa *Dies adest celebris* autorstwa Wincentego dominikanina”. *Roczniki Historyczne* 85 (2019): 7–25.
- Graczyk, Waldemar, Jolanta M. Marszalska. *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 2010.
- Kalicki, Włodzimierz, Monika Kuhnke. *Sztuka zagrabiona 2. Madonna znika pod szklanką kawy*. Warszawa: Agora, 2021.
- Kętrzyński, Wojciech, wyd. „Hymni de sancto Stanislao”. W: *Monumenta Poloniae Historica*. T. 4, 355–356. Lwów: Polska Akademia Umiejętności, 1884.
- Kętrzyński, Wojciech, wyd. „Calendarium Plocense”. W: *Monumenta Poloniae Historica*. T. 5, 444–461. Lwów: Polska Akademia Umiejętności, 1888.
- Knapieński, Ryszard. „Nieznana odyseja plockich zabytków”. *Roczniki Humanistyczne* 41, nr 4 (1993): 41–60.
- Kowalewicz, Henryk, Jerzy Morawski, wyd. „De sancto Stanislao, no. 45”. W: *Musica Medii Aevi*. T. 8, 110–115. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991.
- Knapieński, Ryszard. *Iluminacje romańskiej Biblii Plockiej*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.
- Kubieniec, Jakub, wyd. *Wincenty z Kielczy. Oficjum o św. Stanisławie*. Kraków: Musica Iagiellonica, 2015.
- Looted Cultural Assets, <https://db.lootedculturalassets.de/index.php/Detail/objects/243730>, dostęp 11 V 2024.
- Majewski, Dariusz, wyd. *Pontyfikał. Odzyskana perła plockiego średniowiecza*. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, 2016.
- Marszalska, Jolanta, Waldemar Graczyk. *The Lost Collection of Incunabula of the Seminary Library in Plock*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2023.
- Meumann, Ernst. *Vorlesung zur Einführung in die Experimentelle Pädagogik und ihre psychologischen Grundlagen*. T. 1–2. Leipzig: Engelmann, 1916–1920.
- Misiarczyk, Leszek, wyd. *Pontificale Plocense I*. T. 1–2. Pelplin: Bernardinum, 2020.

- Nowowiejski, Antoni Julian. *Płock. Monografia historyczna*. Płock: Bracia Detrychowcie, 1930.
- Podleś, Antoni, wyd. *Pontyfikat płocki z XII wieku. Bayerische Staatsbibliothek München Clm 28938, Biblioteka Seminarium Duchownego Płock Mspl. 29. Studium liturgiczno-źródłoznawcze. Edycja tekstu*. Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne, 1986.
- Sala, Anna. „Z Jeny do Płocka. Powrót szczątków trzynastowiecznego kodeksu zrabowanego z Biblioteki Seminarialnej”. W: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. T. 14, red. Wojciech Walczak, Katarzyna Wiszowata-Walczak, 199–230. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020.
- Sawicka, Stanisława. „Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Nationale de Varsovie, du Château Royal et des Bibliothèques: des Zamoyski à Varsovie, du Séminaire de Płock et du Chapitre de Gniezno”. *Bulletin de la Société Française de Reproductions de Manuscrits à Peintures* 19 (1938): 1–321.
- Seweryniak, Henryk, Weronika Liszewska, wyd. *Pontificale Plocense I. T. 3*. Pelplin: Bernardinum, 2020.
- Spandowski, Michał. „Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej”. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 44 (2013): 5–36.
- Szymonik, Kazimierz. *Oficjum rymowane o św. Stanisławie: „Dies adest celebris” i hymn „Gaude Mater Polonia” w polskich antyfonarzach przedtrydenckich: studium muzykologiczne*. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1996.
- Vetulani, Adam. „Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej”. *Roczniki Humanistyczne* 7 (1963): 313–443.

THE NEW WITNESS OF THE TEXT ‘GAUDE, MATER POLONIA’ IN A FRAGMENT OF
A MANUSCRIPT FROM PŁOCK, DISCOVERED IN BERLIN

In this paper, I draw attention to a recently discovered fragment of a late medieval manuscript, currently preserved in the Staatsbibliothek in Berlin [within a box with the shelfmark: DEP 39/2 (Polon; Russ.)]. The fragment is likely to have been written in the second third or third quarter of the 14th century. The quire contains liturgical hymns and a litany, suggesting that it may have originally been part of a late medieval hymnary, possibly within a breviary. The texts in the fragment, particularly those for the feasts of St. Florian and St. Stanislaus, as well as the litany, indicate an influence of the Kraków liturgy.

In modern times, or perhaps even earlier, the quire was preserved in the Seminary Library in Płock, as evidenced by stamps on fols. 1r and 4v. The fragment appears to have been transferred to Berlin following the looting of the Płock library during World War II, a conclusion supported by the context of its discovery in Berlin, where it was cataloged as a deposit, together with other materials of Polish provenance. Moreover, the envelope containing the fragment bears the note ‘aus polnischem Besitz’. It is plausible that this fragment originated from a late medieval breviary that was preserved before World War II in the Płock Seminary Library, identified by A. Vetulani as Ms. 72 and by Wł. Mąkowski as Ms. 19.

The significance of this discovery for Polish cultural heritage is underscored not only by the fragment’s likely turbulent modern history but also by its contents. The parchment

leaves preserve *Gratuletur ecclesia oua meli praeconia*, known only from later manuscripts, and a substantial portion of the hymn *Gaude, mater Polonia*, in honor of St. Stanislaus. The Berlin fragment represents one of the earliest, if not the oldest, extant witnesses of the *Gaude, mater Polonia* hymn's text. The readings preserved in the quire include several variants not found in the oldest manuscript with the complete text and music of the *Gaude, mater Polonia*, known from the Kielce Antiphonary (Kielce, Chapter Library, Ms. 1). However, the Berlin fragment requires further research, particularly in terms of its provenance, paleography, philology, liturgy, as well as a broader examination of its material condition and production techniques.

Translated by Tomasz Zymer

Dr Paweł Figurski jest adiunktem w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk oraz stypendystą Fundacji Alexandra von Humboldta na Uniwersytecie w Ratyźbonie (2022–24). Jest współredaktorem tomu *Political Liturgies in the High Middle Ages: Beyond the Legacy of Ernst H. Kantorowicz* (Turnhout 2021) oraz autorem licznych artykułów na temat średniowiecznej piśmienności i historii sztuki. W l. 2019–21 był członkiem Postdoctoral Society w Trinity College, Cambridge. Obecnie jest kierownikiem projektu NPRH „Liturgica Poloniae” realizowanego w Instytucie Sztuki PAN. pawel.figurski@ispan.pl
